

- АР Крим за 2012 рік / [ред. О.І. Пітюренко]. – Сімферополь : Головне управління статистики в АРК, 2013. – 375 с.
12. АР Крим в деталях. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krimspec.org/economica/turism/39-territor-orgtourism.html>

І.І. Румик

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та банківського бізнесу,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Механізм забезпечення продовольчої безпеки в ринковій економіці

У статті розглянуто механізм забезпечення продовольчої безпеки на сучасному етапі розвитку світової економіки. Запропоновано напрями підвищення рівня продовольчого забезпечення, самозабезпечення та безпеки.

В статье рассмотрен механизм обеспечения продовольственной безопасности на современном этапе развития мировой экономики. Предложены пути повышения уровня продовольственной обеспеченности, самообеспеченности и безопасности.

The mechanism of food security provision at the present stage of world economy development is considered in the article. The ways of food security improvement, self-sufficiency and security are offered.

Ключові слова: продовольча безпека, механізм, ринкова економіка, агропродовольчий ринок, фінансове забезпечення.

Постановка проблеми

Ринкова трансформація економіки супроводжується посиленням негативних тенденцій у виробництві продовольства, скороченням внутрішнього обміну та розширенням агресивного продовольчого імпорту, що знижує продовольчу безпеку на макро-, мезо- і мікрорівнях економіки. Посилення конкурентних переваг вітчизняного продовольчого комплексу створює умови для підвищення рівня самозабезпечення продовольством. Це вимагає пошуку ефективних методів регулювання внутрішніх і експортних потоків продовольства. Досягнення продовольчого самозабезпечення країни на макrorівні неможливе без структурної перебудови агропромислового комплексу та формування ефективного агропродовольчого ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У вітчизняній науковій літературі досить глибоко охарактеризовано специфічні особливості розвитку сільського господарства в умовах перехідного періоду в роботах Ю. Білика, П. Борщевського [1], В. Гейця, О. Гойчук, Л. Дейнеко, Р. Маркова, Г. Мостового, В. Трегобчука.

Серед учених-економістів, які займаються вивченням сучасного стану агропродовольчого ринку в усіх його аспектах, у тому числі й питаннями продовольчої безпеки, слід відзначити колектив Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», М. Маліка, П. Саблука [2], В. Юрчишина та інших.

Різні аспекти економічної та продовольчої безпеки проаналізовано в працях російських і зарубіжних учених В. Балабанова, Є. Борисенко, Н. Карлової, Н. Письмової, Є. Серова, І. Храмової, Р. Конвея, В. Ліферта, Н. Радугіна, А. Сіно,

М. Трейсі та інших. Питання генезису економічних відносин у аграрному секторі й інституційних перетворень у АПК проаналізовано І. Дерюгіною, А. Ніконовим, В. Растянніковим. Основи відтворювального підходу до аналізу регіональної економіки, специфіка регіональних ринків розкрито в працях В. Лексина, Р. Маршалової, А. Новосьолова, В. Овчинникова, Б. Орлова та інших.

Проте поза увагою вчених-економістів залишається аналіз взаємозв'язку продовольчого забезпечення, самозабезпечення та безпеки на різних рівнях економічної системи, що формує єдність методології розроблення механізмів регіональної та національної продовольчої безпеки.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Імпортноорієнтована продовольча політика нашої держави для вітчизняних сільгосптоваровиробників мала негативний зворотний ефект – вони втратили конкурентні переваги від державної підтримки в плановій економіці, що проявилось в руйнуванні вітчизняного рослинництва, тваринництва, птахівництва, зниженні в цілому виробництва сільськогосподарської продукції. Через це становлення в країні ринкової економіки з її орієнтацією на підвищення рівня відкритості гостро порушило питання підтримки державою продовольчої безпеки країни, основним інструментом якої виступає самозабезпечення продовольством.

Захист внутрішнього ринку та вирівнювання умов виробництва – обов'язкові компоненти економічної політики будь-якої держави. Агропродовольча сфера традиційно повинна бути зоною високого рівня захисту. Уряди індустріально розвинутих країн надають першочергове значення забезпеченню продовольчої безпеки на основі досягнення самозабезпечення максимально можливим асортиментом продовольчих товарів. Допустимий рівень імпортової залежності відносно продовольства кожна держава визначає, виходячи з обсягу валютних ресурсів і масштабів незадоволеного платоспроможного попиту населення на продукти харчування. Очевидно, що вирішення проблеми продовольчої безпеки розпочинається на мезорівні національної економіки, де вона проявляється в забезпеченості населення регіону продовольством.

Через це виникає необхідність реалізації принципів системного підходу до розроблення механізму забезпечення продовольчої безпеки на основі підтримки самозабезпечення країни продовольством і забезпеченості населення її регіонів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває теоретичне осмислення трансформаційних заходів у аграрній сфері та розроблення концепції реформування регіональної аграрної політики на основі комплексної оцінки індикаторів продовольчого забезпечення та продовольчої безпеки, а для аграрних регіонів – і самозабезпечення.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в теоретичному аналізі процесів трансформації агропродовольчого сектору економіки, виявленні якісно нових системних взаємозв'язків продовольчого забезпечення, розробленні механізму досягнення та продовольчої безпеки на макро- і мікрорівнях економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Продовольча стратегія будь-якої держави полягає в досягненні оптимальної для національних умов комбінації політичних, економічних, соціальних та інших чинників, спрямованих на якнайповніше постачання населення продуктами харчування, виходячи з медичних норм споживання. Роль уряду в процесі забезпечення продовольчої безпеки полягає в розробленні довгострокових цілей

продовольчого забезпечення країни та заходів соціально-економічного регулювання.

Основним критерієм, як показав аналіз міжкатегоріальних зв'язків, досягнення продовольчої безпеки є рівень самозабезпечення продуктами харчування міста, регіону, держави. Суть його зводиться до здатності держави задовольнити потреби населення продуктами харчування, питною водою тощо незалежно від зовнішніх і внутрішніх загроз [3]. Обсяг, якість і асортимент продовольства повинні бути необхідними та достатніми для нормального фізичного і соціального розвитку особистості та, як наслідок, забезпечення здоров'я і розширеного відтворення народонаселення.

У зв'язку з цим взаємозалежність продовольчого самозабезпечення та продовольчої безпеки обумовлює необхідність вирішення теоретичного завдання – визначення стратегії забезпечення продовольчої безпеки через внутрішні або зовнішні механізми.

Реалізація політики самозабезпечення здійснюється на основі встановлення імпорتنих субсидій (стимулювання імпорту продовольства) і експортних тарифів і квот (обмеження експорту) [4].

У розвинутих країнах держава за допомогою різних економічних і фінансових інструментів (у тому числі системи дотацій і компенсацій, послаблення або звільнення від податків, зниження тарифів на споживані сільським господарством ресурси, системи кредитування та страхування з компенсацією з бюджету тощо) здійснює постійну та стабільну підтримку менш монополізованого сільського господарства шляхом перерозподілу доходів із більш монополізованого промислового сектору. Це дає можливість не лише забезпечувати продовольством населення країн, навіть із величезною його щільністю (Китай, Японія, країни Західної Європи тощо), а й експортувати великі обсяги сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, забезпечуючи продовольчу безпеку своїх країн [5].

У світовій практиці немає єдиних підходів до торгівлі продовольством і форм участі в них окремих держав. Усе залежить від державних інтересів, і навіть чисто теоретичні моделі відображають ті або інші конкретні політичні або стратегічні завдання. За вільну торгівлю сільськогосподарськими товарами виступають, як правило, розвинуті країни, що мають значні природні й економічні переваги в сільськогосподарському виробництві та величезні ресурси продукції.

Роль і значення торгівлі в забезпеченні продовольчої безпеки в умовах ринкової економіки полягає в тому, що це ключовий елемент у досягненні світової продовольчої безпеки. Торгівля породжує ефективне використання ресурсів і стимулює економічний розвиток, від якого залежить рівень макроекономічної продовольчої безпеки. Торгівля дає змогу споживанню продуктів харчування населення країни перевищити їх виробництво, допомагає скоротити коливання виробництва та споживання і частково знімає тягар зберігання. Торгівля також визначає доступ до продовольства, оскільки позитивно впливає на економічне зростання, доходи і зайнятість населення. Відповідна торгова політика сприяє досягненню мети стійкого розвитку та продовольчої безпеки [6].

Незважаючи на багаторічні дискусії, досі не визначено чіткі критерії того, яку питому вагу повинні мати внутрішнє виробництво продовольства (самозабезпечення) і зовнішня торгівля при формуванні національної політики досягнення продовольчого самозабезпечення. Згідно з неокласичними теоріями міжнародної торгівлі, країни, що не мають порівняльних переваг у сільському господарстві та мають високий рівень витрат у виробництві сільськогосподар-

ської продукції, можуть ефективніше розвивати виробництва з порівняльними перевагами, а з доходів, отриманих від цієї діяльності, задовольняти свої потреби в продовольстві за рахунок імпорту.

У процесі розроблення стратегії аграрної політики в сучасній світовій торгівлі, крім питань продовольчої незалежності й економічної ефективності, необхідно враховувати національні потреби в сільськогосподарській продукції, оскільки нерідко експорт продукції аграрного виробництва здійснюється на шкоду національній економіці. Так, можна стати нетто-експортером зерна [7] при скороченні його споживання внаслідок знищення поголів'я худоби у тваринництві. Однак, навіть за часткового відновлення тваринництва в країні гостро постане проблема забезпечення його комбікормами, основним компонентом яких є зерно.

Аналіз досвіду різних країн засвідчує, що забезпечення власної продовольчої безпеки є природним прагненням будь-якої держави. Однак при цьому виникає необхідність у спеціальних політичних заходах зі збереження посівних площ, розвитку внутрішнього виробництва, збереження та розвитку різних форм господарювання. Однак сільськогосподарське виробництво країни ніколи не буде в змозі повністю забезпечити власну продовольчу безпеку, його продуктивність може бути обмежена географічними або кліматичними чинниками. При цьому природні порівняльні переваги означають, що країни можуть наблизитися або перевищувати рівні самозабезпечення за деякими продуктами, але при цьому відчувати дефіцит інших.

Міжнародна торгівля продовольством на основі принципу порівняльних переваг дає змогу не лише досягти ефекту в міжнародній торгівлі, а й вийти за межі кривої виробничих можливостей обох країн, забезпечуючи за рахунок спеціалізації, відповідно країни А на виробництві товару X, а країни В – на виробництві товару Y (рисунок).

Таким чином, міжнародна торгівля продовольством – це природний засіб, що заповнює продовольчі запаси країни за певними видами продукції та дає змогу розширити асортимент продовольчих товарів для населення.

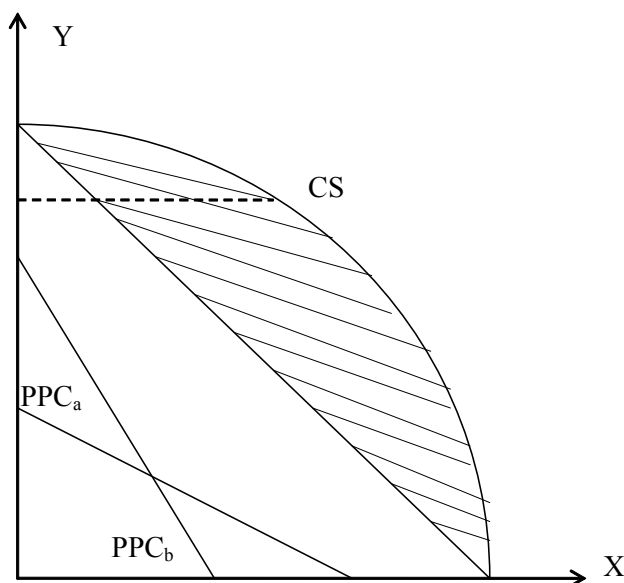

Рис. Ефект міжнародної торгівлі з використанням принципу порівняльних переваг
Джерело: скомпоновано автором на підставі [8]

У результаті, питання продовольчої безпеки краще вирішуються в умовах ефективно працюючих ринків. Залежність від альтернативних джерел постачання має місце, але в разі недовиробництва внаслідок природних катаклізмів (посуха, повінь, неврожай) навіть ті країни, що дотримуються політики продовольчого самозабезпечення, вимушені покладатися на імпорт. До того ж прагнення до продовольчого самозабезпечення негативно позначається на виробниках в інших країнах, що потенційно може понизити вибір альтернативних джерел продовольства та негативно вплинути на продовольчу безпеку.

Учасники економічних дискусій щодо питання взаємозв'язку продовольчого самозабезпечення та продовольчої безпеки розділилися на два табори: перші вважають, що самозабезпечення є єдиною гарантією продовольчої безпеки в довгостроковому плані; інші покладаються на вільну систему торгівлі, здатну забезпечити довгострокову продовольчу безпеку для усіх. Проте в реальній практиці все набагато складніше та зводиться до суб'єктивної оцінки, яку виносять уряди держав з приводу співвідношення імпорту та внутрішнього виробництва для забезпечення продовольчої безпеки особливо відносно стратегічних продуктів.

Захист внутрішнього ринку та вирівнювання умов виробництва – неминучі компоненти економічної політики будь-якої держави. Аграрна сфера традиційно є зоною високого рівня захисту. Уряди індустриально розвинених країн надають пріоритетне значення забезпеченню продовольчої безпеки держави.

Теоретичною основою дії протекціоністської політики на національне виробництво є мікроекономічний аналіз порушень загальної рівноваги в результаті введення додаткового податку (митного збору).

Неокласична теорія допускає єдиний випадок порушення свободи торгівлі через встановлення оптимального митного тарифу: велика відкрита економіка з великим попитом може ввести митний тариф для поліпшення умов торгівлі з метою змусити іноземців понизити ціни. Це так званий парадокс Мецлера [9].

Залежно від відношення до проблеми продовольчої безпеки виділяються такі типи аграрної політики (таблиця).

Таблиця

Типи аграрної політики щодо вирішення продовольчої проблеми*

Тип політики	Країна, що здійснює аграрну політику
Імпортоорієнтована аграрна політика	Проводилася Великою Британією до 1972 р. через систему підтримки вільної торгівлі. Тип політики історично апробований, але не є в сучасних умовах орієнтиром навіть у державах із несприятливими агрокліматичними умовами
Експортоорієнтована аграрна політика	Проводиться США – класичним експортером сільськогосподарської продукції
Протекціоністська політика самозабезпечення	Проводиться країнами континентальної Європи в рамках єдиної аграрної політики ЄС, базується на принципах створення єдиного ринку сільськогосподарських товарів, системи митного захисту, загальної фінансової політики

* Джерело: складено автором на основі [10]

Проведений аналіз інституційно-правових основ державних систем продовольчої безпеки на макрорівні дає змогу розділити країни на три групи, що розрізняються підходом до її забезпечення.

1. Орієнтовані на імпорт продовольства.

Ця політика тривалий час проводилася в Японії відносно ввезення продуктів, які або не виробляються, або виробляються в незначній кількості. Така вибір-

кова політика спричинила негативні для виробництва низки культур наслідки, скорочення споживання споріднених видів продовольства.

У зв'язку з цим було розроблено доктрину комплексної безпеки Японії, у якій питанню забезпечення продовольчої безпеки країни, разом із військовою та паливною безпекою, відведено провідне місце. У цій доктрині на довгострокову перспективу ставиться завдання подолання залежності від імпортних поставок продовольства та забезпечення стійкого і гарантованого постачання власним продовольством населення шляхом:

- зниження імпорту продовольчих товарів, відносно яких існує реальна можливість припинення постачань;
- підвищення рівня самозабезпечення продовольчими ресурсами за рахунок створення стратегічних запасів і підтримки внутрішніх цін на рис;
- диверсифікації основних джерел продовольчих ресурсів через підтримку морського промислу на високому рівні;
- розвитку довгострокової співпраці з розвинутими країнами в галузі сільськогосподарського виробництва та рибальства.

2. Орієнтовані на експорт продовольства.

Для реалізації цієї політики продовольчий комплекс США з 1930-х рр. став найзахищенішим на основі створення високорозвиненої системи агробізнесу, орієнтованої, окрім внутрішнього ринку, на завоювання світової продовольчої переваги. До напрямів державної політики США у сфері забезпечення продовольчої безпеки відносяться:

- підтримка найважливіших товарних груп: пшениця, зерно, молоко та молочні продукти, рис, бавовна, соя, арахіс, цукор;
- здійснення структурної політики шляхом скорочення посівів окремих культур, страхування сільськогосподарської діяльності, консервації еродованих земель, інвестування державних програм із розвитку дослідних станцій і сільськогосподарських коледжів, фінансування сертифікаційних заходів, розвитку фермерських сховищ зерна, забезпечення національної системи сільськогосподарської інформації;
- фінансове оздоровлення галузі через дотації фермерам для підтримки рівня їх доходів, виділення пільгових кредитів, гарантоване забезпечення рідким паливом, розвиток неприбуткових фінансових корпорацій, введення продовольчих талонів, списання та пролонгація кредитів для фермерів;
- субсидування сільськогосподарського експорту та постачань продовольства в рамках програм продовольчої допомоги.

Оскільки головними напрямками в системі продовольчої безпеки є забезпечення високої якості сільськогосподарських продуктів, підтримка їх стабільної конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, то з метою захисту населення від неякісного продовольства в США розроблено систему контролю за якістю і станом екологічної безпеки продовольства.

3. Країни, що здійснюють колективний захист вітчизняних сільгосптоваровиробників.

Цю спільну політику проводять країни ЄС через програми стабілізації фермерських цін і доходів за рахунок засобів єдиного бюджету Союзу і національних бюджетів. Для її реалізації у багатьох державах ЄС у 1980-ті рр. істотно виросли національні витрати на сільське господарство, наприклад, в Італії на 30%, Франції на 34%, ФРН на 55% [11]. Проте в 1990-ті рр. поступово скорочувалися державні аграрні субсидії з метою відвертання надвиробництва сільськогосподарської продукції.

Таким чином, більшість індустріально розвинутих країн і країн, що розвиваються, досягли успіхів у соціально-економічному розвитку, приділяють велику увагу проблемам забезпечення національної продовольчої безпеки з урахуванням зайнятості значної частини населення в сільському господарстві та необхідності збереження традиційного способу життя.

Аналіз стратегій продовольчої безпеки іноземних держав дає змогу зробити такі висновки:

1. Чим економічно краще розвинута держава, тим сильніше в ній розвинута тенденція до протекціоністського захисту сільськогосподарських виробників. Країни з низькими доходами прагнуть обкладати своїх товаровиробників додатковими податками, і ті отримують ціну нижче світової. У розвинутих державах фермери захищені від конкуренції з боку іноземних виробників і користуються перевагами (в основному за рахунок споживачів) продавати свою продукцію за цінами вище світового рівня.

2. Усередині будь-якої окремо взятої країни з приблизно однаковим рівнем доходів фермери, які займаються експортом, вимушені платити більший податок, тобто вони захищені менше, ніж ті, які конкурують із імпортерами.

3. Критерій економічної переваги в сучасній практиці формування систем продовольчої безпеки не входить до числа визначальних чинників, оскільки ідея всесвітнього розподілу праці без відповідного політичного підкріплення досі себе не виправдала, а довгострокові національні інтереси є пріоритетними.

Висновки

Таким чином, в Україні та світі питання забезпечення продовольчої безпеки і підтримки достатнього рівня самозабезпечення продовольством є досить гострим. Для його вирішення потрібно прискорити аграрну реформу, спрямовану на модернізацію агросфери, реалізацію комплексу заходів зі створення необхідної інфраструктури, зниження міжрегіональних бар'єрів на шляху руху продовольчої продукції. Такі зміни є необхідною ланкою загальних макроекономічних перетворень економіки в ефективну ринкову систему та спрямовані не тільки на соціально-економічну, галузеву і технологічну реструктуризацію, а й зміну економічної поведінки сільськогосподарських виробників.

Десятиріччями для радянського сільського господарства однією з основних проблем була відсутність ендегенних економічних стимулів для господарств. Питання підтримки продовольчого самозабезпечення країни вирішувалося виключно планово-директивними методами, що призводило до значного спотворення ціноутворення та не стимулювало розвиток виробництва сільгосппродукції, хоча при цьому населенню гарантувався продовольчий мінімум. Тому використання ринкових методів підтримки продовольчої самодостатності в цілому є ефективнішим, особливо в разі проведення ефективної внутрішньої та зовнішньої аграрної політики.

Необхідно чітко визначити та сформувані механізм забезпечення продовольчої безпеки, який повинен гарантувати конкурентоспроможність агропромислового комплексу з оптимальною структурою власного виробництва, здатного в умовах світової глобалізації та міжнародної інтеграції випускати якісну продукцію та повною мірою забезпечувати державу і населення продуктами харчування.

Література

1. *Борщевський П.* Продовольча безпека країни : стан і тенденції / П. Борщевський // Розбудова держави. – 2007. – № 1-6. – С. 66-73.

2. Саблук П.Т., Юрчишин В.В. Розробка аграрної (аграрно-продовольчої) доктрини України / П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин // Агропромисловий комплекс України : стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5) ; за ред. П.Т. Саблука та ін. – К. : ІАЕ, 2002. – С. 625-642.
3. Румик І.І. Оцінка загроз продовольчої безпеки України / І.І. Румик // Збірник наукових праць «Вчені записки Університету економіки та права «КРОК». – Вип. 32. – Т. 2. – К., ВНЗ «Університет економіки та права «Крок», 2012. – С. 137-143.
4. Sadoulet E., De Janvry A. Quantitative development policy analysis. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995. – P. 47.
5. Зволинский В.П. Продовольственная безопасность и земельные отношения в России / В.П. Зволинский // VIP. – 1996. – № 5/6. – С. 91.
6. Rosengrant M. V., Agreolli-Sombilla M., Perez N. D. Global Food Projections to 2020: Implications for Investment. Washington, International Food Policy Research Institute. – 1995. – P. 101.
7. Украина скоро может выйти на ежегодное производство зерна в 80 млн тонн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hvylyu.org/news/ukraina-skoro-mozhet-vyiyti-na-ezhegodnoe-proizvodstvo-zerna-v-80-mln-tonn-kabmin.html>. – Название экрана.
8. Національна економіка : підручник ; за ред. П.В. Круша. – К. : Каравела, 2008. – 416 с.
9. Metzler K. Protections Trade Policies. – Washington, 1994. – P. 8-9.
10. Боев В.Р. Продовольственная безопасность СНГ : выбор альтернативы на пороге XXI века / В.Р. Боев. – М. : Армита-Маркетинг, 1998. – С. 42-44.
11. Радугин Н. Катастрофа аграрного сектора экономики / Н. Радугин // Обозреватель. – 1997. – № 3-4. – С. 27.

В.Л. Цыбовский

*кандидат педагогических наук, доцент,
ректор Института предпринимательской деятельности,
Республика Беларусь*

Развитие человеческого капитала как условие становления эффективного предпринимательства Беларуси

Статья посвящена проблеме развития институциональной эффективности человеческого капитала как базового условия становления эффективного предпринимательства Беларуси. Показано взаимовлияние развития человеческого капитала и состояния предпринимательской среды. Установлено современное состояние и тенденции развития институциональной эффективности человеческого капитала.

Статтю присвячено проблемі розвитку інституційної ефективності людського капіталу як базової умови становлення ефективного підприємництва Білорусі. Показано взаємовплив розвитку людського капіталу та стану підприємницького середовища. Встановлено сучасний стан і тенденції розвитку інституційної ефективності людського капіталу.

The article deals with the problem of institutional efficiency of human capital as the basic conditions for the formation of effective business Belarus. Displaying mutual development of human capital and the state of the business environment. Established the current state and trends in institutional effectiveness of human capital

Ключевые слова: теория человеческого капитала, предпринимательство, инновации, высшее профессиональное образование.